

Az el nem veszett, de megtalált Lacházi passionális

A feledés mintegy háromszáz éves múltjából sikerült „visszahozni” a lacháziai ez idáig legrégebbi szellemi örökségét, az 1716-ban készült kéziratos énekeskönyvet, az úgynevezett *Lacházi passionálist*. A hosszú ideje porosodó és csipkerózsiaka álmát alvó könyv 1776 óta a sárospataki református főiskolai könyvtár tulajdona (13-as jelzet), és csak a Kiskunlacháza helytörténetével foglalkozó kutatók figyelmét kerülte el, egyébként mindenkor publikus volt, amint ez az irodalmi forrásokból is kiderül.¹

Ismeretes, hogy a passionális nem más, mint Jézus Krisztus szenvedéseinek története (Passio Christi) valamelyik evangélium parafrázis-szerű feldolgozásában, ami rendszeresen kiegészül még Jeremiás próféta imádságával (Oratio Jeremiae) és a Síralmakkal (Lamentationes), melyeket énekelve adtak elő. A passió és a lamentáció a reformációtól a XIX. századig része volt a magyar protestáns istentiszteletnek, a nagyhét liturgiájához tartozott, mint például a virágvasárnapi passió Máté evangélista szerint vagy a nagypénteki lamentáció is. A legelső protestáns passió és lamentáció a Batthyány kódexben (1556–1563) maradt ránk, a legelső külön álló, kéziratos passió-énekeskönyv, a Sárospataki passionális pedig 1602-ből való. A többi passionálisok keletkezési ideje mutatja, hogy a passió-énekklés szokása a XVII. (Pókai passionálé, 1696) és a XVIII. századon át [Vas Mózes (1725) vagy Kolozsvári Mihály (1750) passionáléja] a XIX. században is folytatódott: például Pállfi Mózes (1805) és Kiskadácsi Simén (1875) passionáléja. Nos, a passió-énekklés tradíciójának úgyszintén ékes bizonyítéka a Lacházi passionális, amely érdekes módon nem a passió-szerkesztő vagy másképpen passió-másoló neve után kapta a jelzős címet, hanem a helynév után, ahol készült. (Ezért volt könnyű rátalálni!)

Tudunk kell még, hogy a XVII. század közepétől a passionálékat nem a Bibliából, hanem Keserői Dajka János és Gelejei Katona István erdélyi református püspökök által írott úgynevezett *Öreg Graduál*ból másolták, mely énekeskönyv 1636-ban került ki a nyomdából Gyulafehérvárott. (A magyarországi reformátusok is graduáléknak nevezték az énekeskönyveiket.) Az *Öreg Graduál* két fő részből áll. Az első rész Adventtől Szentháromság ünnepéig tartalmazza az ünnepi énekeket, a hétköznapi és úrvacsoraosztásra való énekeket prózában közölt részekkel vegyítve. A második, terjedelmesebb részt a prózában, de kottákkal közölt lamentációk, passiók és vasárnapi antifónák (zsoltárokat bevezető és befejező kétszólamú énekek) teszik ki: *Lamentationes Jeremiae prophetae – Oratio Jeremiae prophetae – Kyrie puerorum – Passio Domini Nostri Christi* Máté evangéliuma, illetve a négy evangélista szerint – Antiphonae Dominicales. Az énekeskönyv Rákóczi György fejedelem költségén kétszáz példányban készült, s maga a fejedelem valamennyi példányba saját kezével ajánlását beírta, majd ajándékként elküldte a legnépesebb gyülekezetekhez. (Magyarország és Erdély területén ma már csak tizenöt példány lehet fel az *Öreg Graduál*ból.)

A Lacházi passionálé is az előzőekben felsorolt részekből áll az antifónákat kivéve. A passiót *Üllei János* írta le, aki 1716-ban hites jegyzője volt Lacházának (véltetően iskolamestere, azaz tanítója is). Róla még csak annyit tudni, hogy 1710. december 4-én „íratta be magát” a debreceni református főiskolára, ahol tanulmányai során készíthetett piskozati másolatokat az *Öreg Graduál*ból kisebb módosításokkal, melyeket aztán Lacházán írt meg végleges formájában. 1693 körül született Lacházán, mivel helységbelinek vallotta magát, és feltehetőleg 1716-ban is halt meg (vagy távozott máshová), ugyanis nem fejezte be a kottairást: három teljes oldalon hiányzik a hangjelzés, hét különböző sorban pedig nincsenek a hangjegyek feltüntetve a művében. Az iniciálék díszítését és a hangjegyek kulcsok megírását sem zárta le.

Az énekeskönyv 17, egyenként 300x400 mm nagyságú levélből áll, melyek három hajtogatott ivbe vannak négy bordára felfűzve. (Így adódik a könyvtest 300x200 mm-es mérete és a 68 oldalas terjedelm.) A merített papíron az énekek dallamát négy vonalon négyszögű (quadrata) neumák, azaz középkori hangjegyek képzik, ugyanis az íróeszköz – vágott toll – használata következtében a hangjegyek megvastagodva négyzet-alakúak. Általában nyolc hangjegysor van egy-egy oldalon Tótfalusi Kis Mik-

¹ *Csontos János*: A sárospataki református collegium könyvtárának kéziratai, Magyar Könyvszemle, 1881.; *Szabó T. Attila*: Kézírt énekeskönyvek és verses kézirataink a XV–XIX. században, Zilah, 1934 (101. sz.); *Börzsönyi József*: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1986.; Magyar Tudományos Akadémia, Mikrofilmtár, A 314/II.

0#: üres

1: címoldal

E'
PASSIONALIS

A'

*Nemes Kis Kún LATZHÁZI, Helvétiai Con-
fessio⁷ Szerént Refolmaltatott Szent Ekklé-
sia számára 's hasznára, készítettett Betsületes*

BETZE JÁNOS akkori FŐ BÍRÓ kegyes
és buzgó indulattyából
IRATTATOTT

ÜLLEI JÁNOS, azon Helységbeli, akkori
Hites NOTARIUS által.
M DCC XVI. Esztendőben

1#: üres

2:

KYRIE PUERORU⁸

Díszes I iniciálé. A lap alján ceruzás beírás: **Az élet a keresztfán meg hala A pokol pédiglen meg romla.** A litániának ez a sora helyhiány miatt lemaradt.

2#: üres

3-13:

PASSIO
DOMINI NRI JESU CHRISTI
Secundum MATTHÆUM Evāgelistam.
Capitibus XXVI & XXVII.⁹

Nagyméretű (10x11 cm) mives A iniciálé. Máté evangéliumának 26. része.

13#-21:

PARS ALTERA¹⁰

Díszes nagyméretű M iniciálé. Máté evangéliumának 27. része.

21#: üres

22-24#:

ORATIO
PROPHETÆ
JEREMIÆ¹¹

Nagyméretű cizellált J iniciálé. Tulajdonképpen Jeremiás siralmainak 5. része, mely így szól:

Emlékezzél meg Úram Isten arról, mi történt légyen
mi rajtunk: nézzed és lásd jól meg a' mi nagy gyaláza-
tunkat. A' mi örökségünket idegenek bírják, és a mi
házainkban kívül valók uralkodnak. Árvákká maradtunk
Atya nélkül, a' mi Anyáink ollyaténok mint Özvegyek:
a' mi vizünket pénzen ittuk, és a' mi fáinkat nagy
áron vettük. Nyakunkon uralkodnak vala, meg-
fárattaknak nem adatik vala nyugalom; Égyip-
tombélieknek szolgálatot tettünk, és az Assiria-
bélieknek hogy kenyeret ehtnének. A' mi Atyá-

⁷ hitvallás

⁸ Gyermekes Kyrieje. A bevezető bűnbánati részt gyermekek énekelték, a Kyrie (görögül = Uram) pedig annak emlékeként maradt fenn, hogy az első századokban a liturgia nyelve Rómában is a görög volt.

⁹ A Názáreti Zsidók Királyának, Jézus Krisztus Urunknak szenvedése, Máté, a második evangélista, 26. és 27. rész.

¹⁰ Másik rész.

¹¹ Jeremiás próféta imádsága.

ink vétkeztenek és elmúltanak, és m visejük az ő gonoszágoknak terhét. Szolgáink hatalmat vetenek rajtunk, és senki nintsen ki megszabadítana minket az ő kezeiből. Életünknek veszedelmével hordozzuk vala kezünkbe a' mi kenyerünket az ellenség fegyvere előtt a' kietlenbe. A' mi bőrünk mint a' mész kementze megszáradott, háborúságnak és nagy éhségnek miatta. Zsidóságbéli Aszszonyiállatok meggyaláztanak, és a' Szűzek megrontatának, Júdának Városába; a' Fejedelmeket kezeknél fogva felakasztották, és a' Véneknek ortzait ne betsülötték. Az ifiakkal éktelenül élének, és a' gyermekek a' fákon megszáradának: a' vének a' kapukról elfogytanak, és a' leányzók örvendőzőknek seregi közzül. Megszűnt immár a' mi szívünknek vígasága és a' mi éneklésünk siralomra fordúla! Elesett a' mi fejünknek koronája! Jaj minékünk mert igen vétkeztünk! annakokáért szomorú lön bánatnak miatta a' mi szívünk, és meghomályosodtanak a' mi szemeink. A' Sionnak hegyéért mivel hogy az elpusztult, ugyanannira hogy rókák lakják: Te pedig ÚR ISTEN mind örökké megmaradsz, és a' Te birodalmad nemzetségrül nemzetségre. Mitsoda azért az oka, hogy mind örökké haragszol mi reánk és elhagytál minket nagy sok időktül fogva? Téríts meg ÚR ISTEN minket .! és Te hozzád térünk. Újíts meg a' mi napinkat mint kezdetbe valának! De elvetettél minket Te tőled; mert felette igen megharagudtál... JÉRUSÁLEM! JÉRUSÁLEM! mire hogy még sem térsz meg a' Te URadhoz Istenedhez

Látható, ahogy a sorok az imádság vége felé egyre rövidülnek. Ennek az a magyarázata, hogy a leíró igyekezett a rendelkezésre álló oldalakat kitölteni, elkerülendő a fattyú-, illetve üres sorok, de ezt csak a vége felé tudta figyelembe venni tördelés hiányában.

25-26:

LAMENTATIONES
PROPHETÆ
JEREMIAE¹²

Nagy ékes M iniciálé. JerS I. rész 1-3. szakasz:

²⁵Minek utánna, Zsi| dóság Babilló-| niának fogságá-| ba viteték, és JÉRUSÁLEM elhagyték. JÉRÉMI-| ás Proféta leülve sirván, és Jérusálem Varosának jöven-| dö pusztulásán szomorkodván, keserves szível ezt moda:| ^{25b}Miképpen áll pusztán tsak önnönmaga a' VÁ-| ROS? ki annak előtte sok néppel vala tellyes? téte-| ték ugymint özvegyé, pogány népeknek Asz-| szonya: Tartóánjók|Fejedelmetéteték adó fizetövé.| Szüntelen való sírást tön éjszaka, és az ő könyv-| hul-| latási ortzáján ellefutának. Nintsen néki,| minden ő baráti közzül ki ötet megvígasztalná.| Minden ő baráti megútálák ötet és önéki lönek| ²⁶ellenségi. Számkivetésre kénserítették menni a'| Zsidóság, nagy keserüségnek, és szolgáltnak mi-| atta. Lakozék pogány népek között, és nem ta-| lála nyugodalmat, minden ellenségi megfo-| gák ötet, nem külömben mintegy erős és szo-| ros útagon. JÉRUSÁLEM, JÉRUSÁLEM!| mire hogy mégsem térsz meg a' te URadhoz Istenedhez.

Az Öreg Graduálban pedig a következő a nyomtatott szöveg:

²⁴⁹Minek utána Sidóság Babylloniának fog-| ságában viteték, és Ierusalem el hagyaték, Ieremiás| Prophete le ülve sirván, Ierusalem városának ször-| nyü pusztulásán szomorkodván, keserves szível ezt|

¹² Jeremiás próféta siralmái.

mondá. ALLEPH. Miképpen áll pusztán| csak önnön maga az Város, ki annak előtte sok nép-|²⁵⁰pel
vala tellyes. Tétették ugy-mint özvegyé, pog-| ány népeknek Aszszonyá: Tartományoknak Feje-| delme,
tétették adó fizetővé. BETH. Szün-| telen való sírást térszen étzaka, és az ő könyhullatá-| si az ő orczáján
el le futnak. Nincsen neki min-| den ő barati közzül ki ötet meg vígatzalná. Min-| den barati meg útálák
ötet, és ő neki lönek ellense-| ghi. GIMMEL-|²⁵¹Számkivetésre kénszeriteték menni az Sidóság, nagy|
nyomorúságnak és szolgálátnak miatta Lako-| zik pogány népek között és nem lel nyugodalmát:| Minden
ellenségi meg fogák ötet, nem különben| mint erős és szoros utálon. Ierusalem Ieru-| salem, mire hogy
még sem térsz meg az te Vrad-| hoz Istenedhez. DALLETH.

26#-27: Díszes S iniciálé. JerS I. 4-6

27#-28: Díszes M iniciálé. JerS I. 7-9

28#-29: Díszes M iniciálé. JerS II. 1-4

29#-30: M iniciálé. JerS II. 5-6

30#-31: E iniciálé. JerS II. 7-9

31#-32: M iniciálé. JerS IV. 1-3

32#-33: A iniciálé. JerS IV. 4-6

33#: utolsó oldal, mely a kötést megelőzően hátsó borítóként szolgált, rajta beírás diópáccal (és rossz latinsággal):

**Stet liber hic donéc fluctus formica marinus
bibat et totum testudo perambulet orbem**

**St. Sz. apposuit
S. S. K. S. R. L.¹³**

Végiglapozva ily módon ezt a gyönyörű énekeskönyvet, elcsodálkozhatunk egy pillanatra azon, hogy milyen fenomenális szellemi örökség van a birtokunkban. Mennyi fáradságos és gondos munka van benne, alig mutatkozik elírás vagy javítás. (A kimaradt szavak betoldásként kerültek a kottavonalakra.) Mennyi időbe telhetett megírni e könyvet, minden egyes betűjét külön-külön megrajzolva, gyakran gyertyafény mellett? Évekig? Szerencsénkre Keresztesy Ferenc felismerte mindezek jelentőségét és közkinccsé tette az alkotást, ami valószínűleg a lacháziai 1738-as kiköltözésekor kerülhetett illetéktelen kezekbe.

De nemcsak Keresztesy Ferenc volt az, aki kulturális hagyatékunkat a maga módján közreadta, hanem napjainkban is akad arra precedens, hogy miképpen népszerűsíthető a passionális. Így például a kolozsvári Schola Társaság, mely 2006-ban jelentette meg CD-ROM-on Kozma Mihály 1747-ben lejegyzett passióálját a szöveg betűhő átírásával, körszerű szöveggel, a Schola Gregoriana Monosterinensis előadásával, bibliai konkordanciával stb. Vagy a Bakk Endre Kanonok Alapítvány terve, hogy reprezentatív kiadványként megjelenteti Pilisi Pál Passió címen Hadnagy Bálint 1511-ben írott munkáját, mely Európa legkorábbi passió-szövege. Nos, a Lacházi passionális is, mai szóhasználattal élve – már uram bocsánat – megérne egy „misét”. Egy hasonló kiadványt mindenképpen.

Dr. Babós Lajos

Manno Miltiades (1879–1935) emlékezete

A XVI–XIX. század folyamán a török hatalom alá került területekről több ezer görög család left új hazára a befogadó lelkületű Magyarországon: a történettudomány első diaszpóra néven tartja számon ezt a görög gyökerű társadalmi csoportot. A magyarországi görögök hazafisága a reformkorban a magyar nemzeti célú intézmények támogatásában megmutatkozott meg leginkább. Őt tucat olyan honvédtiszttről is tudunk, akik (görög származású, ám magyar szívű családban felnöve) harcoltak az 1848–49-es magyar szabadságharcban: egyikük, egy bihariószegi görög kereskedő család sarja, *Kiss Pál* (1809–1867) honvédtábornok lett.

¹³ Légyen e könyv folytonán, míg a tengernek vizét egy hangya kiissza és a teljes föld kerekét egy teknős bejárja, Szilasi István bejegyzése.